

LOV, STOČARSTVO I SIMBOLIČKI ZNAČAJ ŽIVOTINJA NA GOLOKUTU: NOVE ANALIZE ARHEOZOOLOŠKOG MATERIJALA

Ivana Živaljević

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu

Vesna Dimitrijević

Laboratorija za bioarheologiju, Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Darko Radmanović

Muzej Vojvodine, Novi Sad

Jelena Jovanović

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu

Lidija Balj

Muzej Vojvodine, Novi Sad

Jugoslav Pendić

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu

Bojana Ivošević

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu

Sofija Stefanović

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu

Apstrakt: *Pripitomljavanje životinja i biljaka, i promene koje su time usledile, imaju ključno mesto u arheološkim narativima o procesima neolitizacije. Budući da se neolitske zajednice po pravilu percipiraju kao „stočarsko-zemljoradničke“, aktivnosti koje su uključivale lov na divlje životinje u ovim kontekstima često su interpretirane kao sporadične, usputne i sezonske, pa čak i kao anomalije. U ovom radu, ukazujemo da su ljudske strategije opstanka i interakcije sa životinjama u kontekstu ranog neolita Vojvodine i centralnog Balkana bile mnogo raznovrsnije i (mikro) regionalno i kulturno specifične. U žiži rada je nalazište Golokut-Vizić, koje se izdvaja u odnosu na druga starčevačka naselja kako po svom specifičnom položaju u okviru šumovitog i brdovitog pejzaža Fruške gore, tako i po visokom udelu ostataka divljih životinja u faunističkom uzorku. Inkorporirajući prethodno publikovane i nove rezultate arheozooloških analiza (na prvom mestu taksonomski sastav faune i studije sezonalnosti), rezultate analiza stabilnih izotopa i arheološke podatke o obrascima naseljavanja (studije arhitektonskih objekata i artefakata), razmatramo ekološki, ekonomski i*

društveni kontekst eksploatacije životinja na Golokutu, i problematizujemo dihotomiju lov:stočarstvo u kontekstu ranog neolita na teritoriji Vojvodine i centralnog Balkana.

Ključne reči: *Golokut-Vizić, rani neolit, životinjski ostaci, lov, stočarstvo, sezonalnost, simbolizam.*

Ivana Živaljević

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
ivana.zivaljevic@biosense.rs

Vesna Dimitrijević

Laboratorija za bioarheologiju, Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd
Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
vdimitri@f.bg.ac.rs

Darko Radmanović

Muzej Vojvodine, Novi Sad
Dunavska 35, 21000 Novi Sad
darko.radmanovic@muzejvojvodine.org.rs

Jelena Jovanović

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
jelena.jovanovic@biosense.rs

Lidija Balj

Muzej Vojvodine, Novi Sad
Dunavska 35, 21000 Novi Sad
lidija.balj@muzejvojvodine.rs

Jugoslav Pendić

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
vincabear@hotmail.com

Bojana Ivošević

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
filipanei@gmail.com

Sofija Stefanović

Institut BioSens, Univerzitet u Novom Sadu
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad

Originalan naučni rad Laboratorija za bioarheologiju, Odeljenje za arheologiju,
UDK: 903:564/569"6343"(497.113) Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
902.67(497.113)

Primljeno: 27.11.2017.

Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd

Prihvaćeno: 17.12.2017.

sofija.stefanovic@biosense.rs

HUNTING, HERDING AND THE SIGNIFICANCE OF ANIMALS IN GOLOKUT: NEW ANALYSES OF FAUNAL REMAINS

Ivana Živaljević

BioSense Institute, University of Novi Sad

Vesna Dimitrijević

Laboratory for Bioarchaeology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

BioSense Institute, University of Novi Sad

Darko Radmanović

Museum of Vojvodina, Novi Sad

Jelena Jovanović

BioSense Institute, University of Novi Sad

Lidija Balj

Museum of Vojvodina, Novi Sad

Jugoslav Pendić

BioSense Institute, University of Novi Sad

Bojana Ivošević

BioSense Institute, University of Novi Sad

Sofija Stefanović

BioSense Institute, University of Novi Sad

Laboratory for Bioarchaeology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Abstract: *The domestication of plants and animals, and subsequent the changes that they had triggered on human societies, plays a crucial role in archaeological narratives on processes of Neolithization. Given that Neolithic communities are generally perceived as “pastoral-agricultural”, hunting activities are usually interpreted as sporadic, occasional, seasonal, and even anomalous. In this paper, we argue that subsistence strategies and human-animal interaction were far more diverse, and (micro)regionally and culturally specific. The paper focuses on the site of Golokut-Vizić, which stands out in relation to other Starčevo sites by its specific location within the hilly and forest landscape of the Fruška Gora mountain, as well as by high frequency of wild animals within the faunal sample. By incorporating existing and new results of archaeozoological analyses (namely taxonomic composition and seasonality),*

stable isotope analyses and archaeological data on settlement patterns (architectural features and artifacts), we examine ecological, economic and social context of animal exploitation at Golokut, and problematise the hunting-stockbreeding dichotomy in the context of the Early Neolithic on the territory of Vojvodina and the Central Balkans.

Key words: *Golokut-Vizić, Early Neolithic, faunal remains, hunting, stockbreeding, seasonality, symbolism.*

Ivana Živaljević

BioSense Institute, University of Novi Sad,
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
ivana.zivaljevic@biosense.rs

Vesna Dimitrijević

Laboratory for Bioarchaeology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade, Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd
BioSense Institute, University of Novi Sad,
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
vdimitri@f.bg.ac.rs

Darko Radmanović

Museum of Vojvodina, Novi Sad
Dunavska 35, 21000 Novi Sad
darko.radmanovic@muzejvojvodine.org.rs

Jelena Jovanović

BioSense Institute, University of Novi Sad,
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
jelena.jovanovic@biosense.rs

Lidija Balj

Museum of Vojvodina, Novi Sad
Dunavska 35, 21000 Novi Sad
lidija.balj@muzejvojvodine.rs

Jugoslav Pendić

BioSense Institute, University of Novi Sad,
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
vincabear@hotmail.com

Bojana Ivošević

BioSense Institute, University of Novi Sad,
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
filipanei@gmail.com

Sofija Stefanović

BioSense Institute, University of Novi Sad,
Dr Zorana Đinđića 1, 21101 Novi Sad
Laboratory for Bioarchaeology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade,
Čika Ljubina 18–20, 11000 Beograd
sofija.stefanovic@biosense.rs

Original scholarly article

UDC: 903:564/569"6343"(497.113)
902.67(497.113)

Received: 27.11.2017.

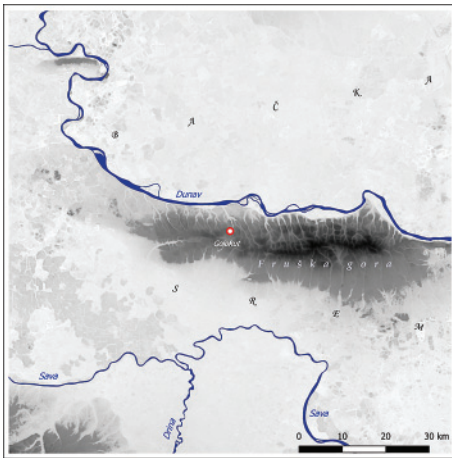
Accepted: 17.12.2017.

UVOD

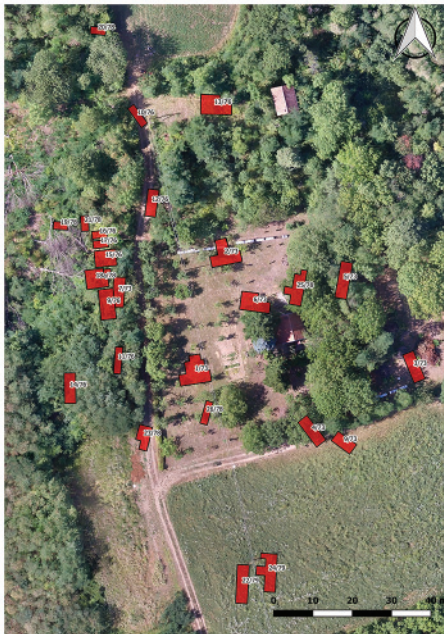
Domestikacija životinja i promene koje su time usledile smatraju se jednim od ključnih neolitskih inovacija, zajedno sa pripitomljavanjem biljaka, pojavom grnčarije i artefakata od glačanog kamena, kao i novim oblicima društvene organizacije i ideologije. Otuda, i pored brojnih kritika koje su upućene na račun socijal-darvinističkih i evolucionističkih modela razvoja ljudskih društava (v. Palavestra 2011 i tamo citirane radove), u arheologiji su i dalje dominantni narativi o lovu i stočarstvu kao odvojenim, međusobno suprotstavljenim ekonomskim strategijama, koje dijahrono smenjuju jedna drugu. Ljudske zajednice u prošlosti se stoga često identifikuju kao „lovačko-sakupljačke“ ili „stočarsko-zemljoradničke“, a ekonomija potonjih kao „sledeći logičan korak“. Ovakvi narativi su velikim delom doveli do posmatranja lova u neolitskim zajednicama kao sezonske, oportunističke ili efemerne aktivnosti, pa čak i kao anomalije (Orton 2008; *in press*).

Jasno je, međutim, da procesi koji su doveli do transformacija ljudskih društava u prošlosti nisu bili ujednačeni, niti su neizostavno pratili jedni druge, kao što bi sintagma „neolitski paket“ mogla implicirati. Aktivnosti lova i gajenja životinja nisu morale isključivati jedne druge, već se odvijati uporedo ili su pak u njih mogli biti uključeni različiti članovi zajednice. Pored toga, ekonomske strategije su mogle varirati od naselja do naselja – usled mikro-regionalnih karakteristika životne sredine, lokalnih tradicija i znanja, i/ili usled specifičnih veza sa određenim vrstama životinja. U tom pogledu, nalazište Golokut-Vizić izdvaja se u odnosu na većinu ranoneolitskih nalazišta u Panonskoj niziji – kako po svom specifičnom položaju, u šumovitom okruženju Fruške gore (sl. 1), tako i po visokom udelu ostataka divljih životinja u faunističkom uzorku (up. Блажић 1984–1985; 1995; Lazić 1988; Greenfield 1993; 2008; Radmanović et al. 2015; Orton *in press*). U ovom radu, osvrćemo se na ostatke životinja sa Golokuta, kao i na ekološki, ekonomski i društveni kontekst ljudsko-životinjskih odnosa u ovom ranoneolitskom naselju.

ARHEOLOŠKI KONTEKST

Karta 1/map 1. Položaj nalazišta Golokut-Vizić na Fruškoj gori.

Sl. 1/fig. 1. Orto foto sa rekonstruisanim položajem sondi prema situacionom planu iskopavanja 1973-1978. na Golokutu.

Nalazište Golokut-Vizić (atar sela Neštín u Sremu) nalazi se na nadmorskoj visini od 195–200 m, na padini jednog od zapadnih brežuljka Fruške gore (karta 1), okruženo šumom i izvorima pitke vode. Registrovano je 1965. tokom rekognosciranja Olge Brukner i Predraga Medovića iz Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Novom Sadu, a nakon toga je sa prekidima iskopavano u periodu između 1973. i 2003., od strane tima Muzeja Vojvodine na čelu sa Jelkom Petrović. Tokom ovih kampanja istražena je površina od oko 1350 m², otvaranjem oko 80 sondi (situacioni plan iskopavanja 1973–1978 prikazan na sl. 1) koje su sadržale prvenstveno ostatke ranoneolitskog naselja (starčevačka kultura), sa sporadičnim ukopima iz kasnijih perioda – eneolita, bronzanog doba i turskog perioda (Petrović 1976; 1988; Петровић 1984–1985; 1999–2000). Tokom 2017, tim Instituta BioSens obavio je tehnička snimanja terena bespilotnom letelicom, sa namerom izrade plana nalazišta i povezivanja sa situacionim planovima sa prethodnih iskopavanja (sl.1).

Neolitsko naselje je po svoj prilici zauzimalo površinu veću od 1 ha i sastojalo se od građevinskih objekata – poluukopanih „zemunica“ i nadzemnih građevina, ognjišta unutar i izvan građevina, kao i jama koje su sadržale fragmente kućnog lepa i podova, cele i fragmentovane keramičke posude, alatke od kamena i kosti, životinjske kosti i ljuštore puževa (Petrović 1976; 1985; 1987; 1988; 2009;

Петровић 1984–1985; 1999–2000). Prema J. Petrović (1976; 1984–1985; 1987), različita arhitektonska rešenja smenjivala su se dijahrono – stariju fazu naseljavanja karakterisali su poluukopani objekti sa monohromnom keramikom, a mlađu nadzemne građevine sa podovima od žute nabijene gline i poluoblica i zidovima od pletera i lepa. Ovakvu stratigrafsku sekvencu autorka je uočila u sondama 9/76 i 18/76 (sl. 1), koje su po njenom mišljenju zahvatale prostor koji je prvobitno naseljen. I u sondama 25/78–25a/84, 34, 40–40a, 50, 62, 69, 72, 77 i 78 otkrivene su dobro očuvane zemunice. Neke od njih opisane su kao „jednodelne“ (zemunice obeležene kao jama 9 u sondi 25–25a, jama 15 u sondi 40–40a i jama 22 u sondi 62), dok se zemunica obležena kao jama 17 (sonda 50) sastojala od više odeljaka odvojenih bankovima. Njihovi podovi većinom su bili očuvani u nekoliko nivoa, razdvojenih rastresitom zemljom, što bi ukazivalo na uzastopno obnavljanje i dugotrajnu upotrebu ovih građevina (Petrović 1985; 1987; 2009; Петровић 1999–2000). Jedan radijus jelena, pronađen između dva poda u zemunici-jami 15 u sondi 40–40a, apsolutno je datovan u raspon između 5620–5460. kalibriranih g. pre n. e. (OxA-8618) (Whittle et al. 2002), što bi odgovaralo poznoj fazi starčevačke kulture.

U nekim slučajevima, životni ciklus građevina završavao se sahranom pokojnika. Na Golokutu je otkriveno ukupno 6 grobova koji su bili istovremeni sa neolitskim naseljem. Imajući u vidu generalno mali broj grobova otkrivenih na starčevačkim nalazištima, može se pretpostaviti da je sahranjivanje u naseljima bilo pre izuzetak nego pravilo, tj. da su samo određene osobe imale ovakav posthumni tretman (Borić 2015 i tamo citirani radovi). Skeleti iz grobova 2/1984 i 3/1984 otkriveni tokom 80-ih godina (Petrović 1985; 1987; Петровић 1999–2000), datovani su AMS metodom, dajući raspon od 5560–5360. kalibriranih g. pre n. e. (OxA-8694) i 5620–5460. kalibriranih g. pre n. e. (OxA-8505) (Whittle et al. 2002). Preostala 4 groba, istražena tokom 2003. godine (Zoffmann 2004; terenski dnevnik 2003, dokumentacija Muzeja Vojvodine), takođe su opredeljena u poznu fazu starčevačke kulture na osnovu pokretnih nalaza. Antropološkom analizom (Jovanović 2017; v. i Zoffmann 1987; 1999–2000; 2004) utvrđeno je da su u ovih 6 grobova bili prisutni ostaci minimum 7 individua, tj. dve žene (grobovi 2/1984 i 3/1984) i petoro dece (grobovi 1/2003, 2/2003, 3/2003, 4/2003 i bb/2003).

Sve individue bile su sahranjene u jamama u okviru zemunica, nakon što su one prestale da se koriste. Pokojnica iz groba 2/1984 bila je sahranjena u niši u severnom delu zemunice u sondi 25–25a (jama 9), pored njenog ulaza (Petrović 1985, sl. 3; 1987, sl. 7–8, plan 2; Петровић 1999–2000). Grobovi 1/2003, 2/2003 i 3/2003 otkriveni su u jami 27 (sonda 72), a grobovi 4/2003 i bb/2003 u jami 31 (sonda 78), koje su takođe interpretirane kao zemunice (terenski dnevnik 2003, dokumentacija Muzeja Vojvodine). Većina pokojnika (grobovi 2/1984, 1/2003, 3/2003) bila je sahranjena u zgrčenom položaju, što predstavlja preovlađujući oblik pogrebne prakse u ranom neolitu (Leković 1985; Borić

1996; 2015). Izuzetak predstavlja grob 3/1984, u kome je bila sahranjena ženska osoba u ispruženom položaju (Petrović 1985), a u slučaju groba 4/2003 radi-lo se o ukopu lobanje (Zoffmann 2004; terenski dnevnik 2003, dokumentacija Muzeja Vojvodine). Uz većinu skeleta pronađeni su i ostaci lepa, fragmentovane životinjske kosti i fragmenti keramike, koji najverovatnije ne predstavljaju grobne priloge, već ostatke iz kulturnog sloja (terenski dnevnik 2003, dokumentacija Muzeja Vojvodine). Jedino se u slučaju groba 2/1984 moglo govoriti o strukturalnom deponovanju: zajedno sa ovom pokojnicom bile su pohranjene i lobanja (sl. 5) i lopatica divljeg govečeta i keramički sud u obliku amfore (Petrović 1985; 1987; 2009; v. i Borić 1999, fig. 27; 2015, fig. 2a).

U pogledu materijalne kulture, pokretni nalazi iz zemunica, jama i kulturnih slojeva na Golokutu sastojali su se prvenstveno od keramičkih posuda, „žrtvenika“ i drugih predmeta od pečene gline (pršljenaka, tegova i izduženih valjkastih perli), kao i relativno malog broja artefakata od glačanog i okresanog kamena i kosti. Keramička proizvodnja uključivala je posude grube i fine fature, koje svojim oblikom i načinom ukrašavanja odgovaraju inventaru sa drugih starčevačkih nalazišta. Među grubim posudama najzastupljeniji oblici bili su bikonični lonci, amfore sa kratkim vertikalnim vratom i konične, bikonične i polulopstaste zdele, najčešće ukrašavane tehnikom barbotina. Pomenuti oblici zastupljeni su i kod obične monohromne keramike, uz pojavu pehara na šupljoj nozi, jedne „cediljke“ sa otvorima na dnu, i bikoničnih i koničnih zdela smeđe, mrke i sive boje (Петровић 1984–85).

Sl. 2/fig. 2. a) Pehar sa slikanim ornamentom iz jame 1, sonda 1/73;
b) Žrtvenik sa plitkim recipijentom, sonda 12/76.

Grupi posuda fine fature pripadaju pehari na nozi sa poluloptastim ili bikoničnim recipijentom (sl. 2a), kod kojih je i unutrašnja i spoljašnja površina ušlačana, a kod nekih se javlja i monohromna crvenkasta prevlaka. Među finim posudama javljaju se i one sa slikanim ornamentom, tj. mrkim pravolinijskim i spiralnim motivima na crvenoj podlozi. Ovakvi primerci nalaženi su većinom u

zatvorenim celinama (jamama i građevinskim objektima), prvenstveno u zapadnom, jugozapadnom i južnom delu istraženog naselja (Petrović 2009). Konačno, poseban oblik keramičkih posuda predstavljaju žrtvenici na četiri noge, sa recipijentom u vidu pliće ili dublje konične zdele (sl. 2b), katkada ukrašavani kanelurama ili bradavičastim ispupčenjima (Петровић 1984–85; Petrović 2009).

Na osnovu oblika i načina ukrašavanja posuda (na prvom mestu zbog upotrebe barbotin tehnike u ukrašavanju grubih posuda, kao i na osnovu ornamentacije na oslikanim finim posudama), J. Petrović je trajanje golokutskog naselja opredelila u poznu fazu starčevačke kulture (Петровић 1984–85; Petrović 1987; 1988; 2009; prema Milojević 1949; Srejović 1971; Garašanin 1979; Dimitrijević 1979). Ovakva stilsko-tipološki zasnovana periodizacija poklapa se sa serijom radiokarbonskih datuma (Whittle et al. 2002), koji (iako malobrojni) navode na zaključak da je naselje na Golokutu bilo u upotrebi tokom sredine 6. milenijuma pre n. e., u relativno kratkom vremenskom razdoblju. Keramički materijal sličnog tipa pronađen je i na drugim starčevačkim naseljima, na nalazištima Kudoš-Šašinci (Leković 1988; Лековић 1995) i Vaštine-Obrež (Брукнер 1960) u Sremu, Krstićeva humka (Радишић 1966–1968) u Vanatu, Crnokalačka bara (Тасић и Томић 1969) u centralnoj Srbiji, kao i na nalazištima u istočnoj Slavoniji (Dimitrijević 1966; 1969; 1974; Minichreiter 1992).

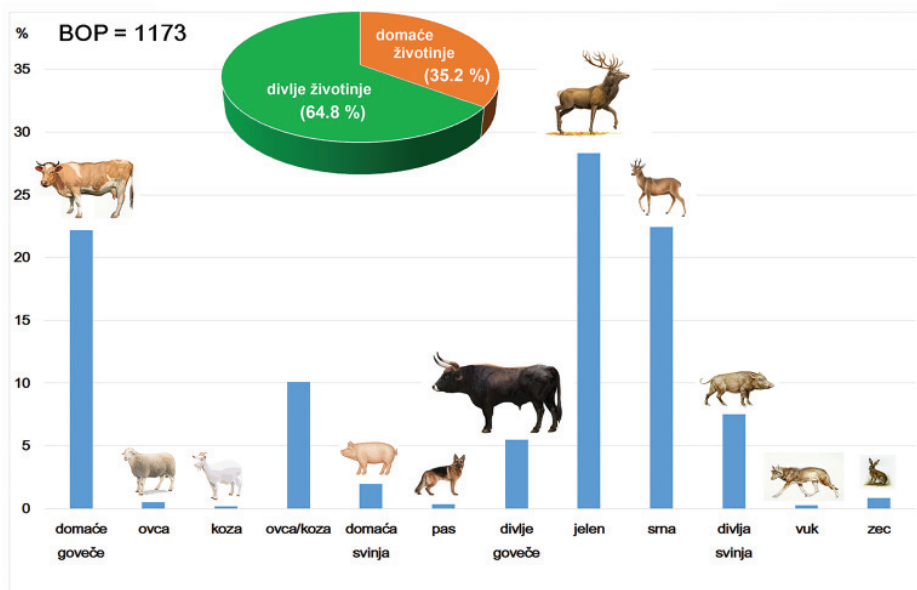
U odnosu na velike količine keramičkog materijala na Golokutu, pronađeno je relativno malo artefakata od glačanog i okresanog kamena i kosti. Od glačanog oruđa javljaju se sekire (od kojih je jedna pronađena u zemunici-jami 9) i dleta (Петровић 1984–85; Petrović 1987). Artefakti od okresanog kamena bili su zastupljeni prvenstveno sečivima retuširanim sa jedne ili obe strane i retuširanim odbicima. Tragovi upotrebe na dva odbitka ukazuju da su oni možda činili delove kompozitnog oruđa, poput srpova. Crvenkasti radiolarit, žućkasti rožnac sa belim tačkama (tzv. „balkanski kremen“) i prozirni beličasti rožnac predstavljaju najčešće korišćene sirovine, ali je od interesa da je nekoliko primeraka (jedno sečivo, retuširani i neretuširani odbici i jedno jezgro) bilo načinjeno od opsidijana, koji je verovatno poticao iz Tokajske oblasti (Kaczanowska and Kozłowski 1984–1985; Šarić 2000, 211–214; 2014, 128–130).

I pored malog broja nalaza, artefakti od kosti pokazuju priličnu raznovrsnost. Tragovi upotrebe na njima ukazuju da su korišćeni u različitim aktivnostima – po svoj prilici u obradi kože i biljnih vlakana, preradi gline, kao i u pripremi hrane (Vitezović 2010, 135). Najčešći tip nalaza predstavljaju šila od uzdužno rascepljenih metapodijalnih kostiju ili rebara, kao i tanke zašiljene igle od fragmenata dugih/metapodijalnih kostiju, koje su većinom nalažene u jama-zemunicama. Ostali šiljati predmeti uključuju dva projektila (masivni šiljci od dugih/metapodijalnih kostiju) i jedan probojac (obrađeni parožak roga srndaća). Nekoliko predmeta interpretirano je kao oruđe za glačanje tj. struganje – spatula od od duge kosti (moguće korišćena za rad na glini) i strugač od očnjaka divljeg vepa; a jedan uzdužno rascepljeni jelenski rog interpretiran je kao

alatka za udaranje. Spatula-kašika od metapodijalne kosti govečeta, pronađena u zemunici-jami 9, verovatno je služila kao recipijent. Pored toga, pronađena je i jedna drška načinjena od dijafize duge kosti, kao i nekoliko predmeta koji su mogli biti korišćeni kao ukrasi – perforirani diskovi i kopče ili narukvice od dijafize dugih kostiju, i jedan zakrivljeni segment isečen od roga koji je mogao biti nošen kao narukvica (Vitezović 2010, 129–136; 2011; 2016).

SASTAV FAUNE

Kako je već pomenuto, Golokut za sada predstavlja jedino starčevačko nalazište koje je registrovano u brdovitim i šumovitim predelima Fruške gore. Otuda je od samih početaka istraživanja prepoznato kao relevantno ne samo za razumevanje obrazaca naseljavanja u ranom neolitu na teritoriji Vojvodine, već i za rekonstrukciju životne sredine tokom tog perioda. Iz tih razloga, pored arheološkog tima iz Muzeja Vojvodine, u istraživanja je uključen i biolog iz Pokrajinskog zavoda za zaštitu prirode (Petrović 1976, 12; terenska dokumentacija, Muzej Vojvodine). Faunistički materijal sakupljen tokom prve dve kampanje analizirali su Š. Bekenji (S. Bökönyi) iz Mađarske i S. Blažić (tada iz

Sl. 3/fig. 3. Procentualna zastupljenost domaćih i divljih vrsta u faunističkom uzorku iz kampanja 1973. i 1976., na osnovu broja određenih primeraka (BOP) (prema Blažić 1984–1985).

Pokrajinskog zavoda za zaštitu prirode, kasnije zaposlena u Muzeju Vojvodine kao arheozoolog) (Блажић 1984–1985) (sl. 3), a u toku je analiza celokupnog materijala (Živaljević et al., u pripremi), uključujući i studiju o sezonalnosti prikazanu u ovom radu.

Arheozoološke analize su pokazale da se Golokut (osim svog specifičnog položaja) izdvaja i po preovlađujućem broju ostataka divljih životinja (sl. 3), te je fauna sa ovog nalazišta okarakterisana i kao „novi tip, i sa zoološkog staništa veoma značajna“ (Блажић 1984–1985, 33). Većina ostataka poticala je od divljači – jelena (*Cervus elaphus*) i srne (*Capreolus capreolus*), a u nešto manjoj meri bili su zastupljeni ostaci divlje svinje (*Sus scrofa*) i divljeg govečeta (*Bos primigenius*). U uzorku se javljaju i malobrojni ostaci vuka (*Canis lupus*) i zeca (*Lepus europaeus*), koji su mogli biti lovljeni zbog krzna, ili (u slučaju vuka) zbog toga što su predstavljali pretnju stadima. Sve ove životinje nastanjivale su šumoviti biotop Fruške gore (Radmanović et al. 2014) tj. neposrednu okolinu naselja; jedino je divlje goveče preferiralo otvorene ili šumske steppe. Ostaci domaćih životinja većinom su poticali od domaćeg govečeta (*Bos taurus*) i ovikaprina, tj. ovce i koze (*Ovis aries* i *Capra hircus*), a u manjoj meri domaće svinje (*Sus domesticus*). Životni prostor naselja sa ljudima su delili i psi (*Canis familiaris*), sudeći po prisustvu njihovih (doduše malobrojnih) ostataka. Konačno, pored mesa divljih i domaćih životinja, stanovnici Golokuta su, po svojoj prilici, sakupljali i konzumirali i kopnene puževe (*Helix* sp.) i rečne školjke (*Unio* sp.).

Iako je prilikom poređenja strategija opstanka na različitim naseljima neophodno uzeti u obzir tafonomske istorije svakog faunističkog uzorka (stepen istraženosti lokaliteta, količinu i očuvanost životinjskih ostataka, tehnike sakupljanja i arheozoološke metode kvantifikacije), indikativno je da na većini drugih ranoneolitskih lokaliteta u Vojvodini i na centralnom Balkanu dominiraju ostaci domaćih životinja, pre svega domaćeg govečeta, ovce i koze (prema Блажић 1995; Lazić 1988; Greenfield 1993; 2008; Radmanović et al. 2015; Orton *in press*). Osim Golokuta, izuzetak predstavljaju nalazišta Nosa-Biserna obalana obali Ludoškog jezera u Bačkoj (Bökönyi 1974, 455; 1984) i Bukovačka česma u Pomoravlju (Greenfield 1994), kao i ranoneolitski konteksti na đerdapskim nalazištima Lepenski Vir (Bökönyi 1969), Padina (Clason 1980) i Ušće Kameničkog potoka (Stanković 1986). Drugim rečima, raneolitska naselja u kojima je lov imao ključnu ili značajnu ulogu nastajala su u okviru drastično različitih oblika pejzaža. U slučaju Đerdapa, treba svakako imati u vidu da su ove lokacije manje ili više kontinuirano naseljavane još od ranog mezolita (sredina 10. milenijuma pre n. e.), te da lov, ribolov i specifični oblici interakcije sa pejzažom u ovom kontekstu predstavljaju odraz dugotrajnih lokalnih tradicija (Borić and Dimitrijević 2005; Živaljević 2017).

U razumevanju ekonomske i društvene uloge lova na Golokutu, od interesa je posmatrati načine na koji arheozoološki podaci koreliraju sa rezultatima drugih specijalističkih analiza. Tako su analize stabilnih izotopa ugljenika

($\delta^{13}\text{C}$), azota ($\delta^{15}\text{N}$) i sumpora ($\delta^{34}\text{S}$) pokazale da se ishrana individua sahranjenih na Golokutu uglavnom zasnivala na kopnenim resursima (odnosno na kombinaciji mesa životinja i biljne hrane), ali i da su kod nekih individua proteini biljnog porekla bili zastupljeniji u ishrani (Jovanović 2017; Whittle et al. 2002). Moguće je da se povećana upotreba biljne hrane, odnosno ugljenih hidrata odrazila i na loš zdravstveni status, budući da se kod većine analiziranih individua uočavaju promene koje ukazuju na nutritivni disbalans (kribr orbitalija, porozna hiperostoza, hipoplazija zubne gleđi) i povećanu konzumaciju ugljenih hidrata (karijes) (Jovanović 2017). Drugim rečima, značajan deo ishrane (barem kod nekih osoba koje su bile sahranjene na Golokutu) bio je zasnovan na pripitomljenim biljkama, što ima važnih implikacija za razumevanje uloge lova i životinjskog mesa u ishrani.

Odnos između taksonomskog sastava faunističkog uzorka i izbora sirovina za izradu koštanih artefakata takođe otvara mnoga pitanja. I pored toga što na Golokutu dominiraju ostaci divljih životinja, izbor sirovina od kojih su pravljene alatke ne razlikuje se značajno u odnosu na druga starčevačka naselja na kojima je stočarstvo imalo dominantnu ulogu (Vitezović 2010; 2016), kao što je na primer Donja Branjevina (Blažić 2005). Na prvom mestu, prilično mali broj alatki od rogova na Golokutu (3 od ukupno 39 koštanih artefakata) nesrazmerno je u delu ostataka jelena i srndača u uzorku (sl. 3). Prema S. Vitezović (2010, 134–135), ova okolnost mogla bi se objasniti načinom na koji su artefakti od kosti i roga izdvajani od ostalog faunističkog materijala, ili pak kulturnim praksama koje su uključivale lov na ove životinje, ali ne i upotrebu njihovih rogova u cilju izrade alatki. Kako navodi ova autorka, snabdevanje rogovima moglo je biti potpuno odvojeno od lova na jelena i srnu, budući da su rogovi u starčevačkim naseljima većinom prikupljeni nakon odbacivanja, a ne nabavljeni putem lova. Pored diskusije o izboru sirovina za izradu artefakata na Golokutu, S. Vitezović (2010, 135, 293) ukazuje i na mali broj alatki koje su mogle biti korišćene u lovu (poput projektila), no dopušta mogućnost da su oni mogli biti načinjeni od drugih sirovina, da su bili iskorišćeni u potpunosti, ili da je naselje na Golokutu moglo biti sezonska stanica te da su upotrebljivi projektili odnošeni dalje.

UZRAST JEDINKI I SEZONALNOST

Pitanje karaktera naseljevanja na Golokutu relevantno je za širu arheološku debatu o mobilnosti i sedentizmu, posebno u kontekstu ranog neolita. Naime, iako se „neolitski“ način života generalno (ili intuitivno!) dovodi u vezu sa izraženijom sedentarnošću usled pojave naselja sa stambenim objektima i zemljoradnje, stepen sedentarnosti nije lako čitljiv u arheološkom zapisu, pogotovo kada se uzme u obzir postojanje čitavog spektra životnih i nasebinskih prak-

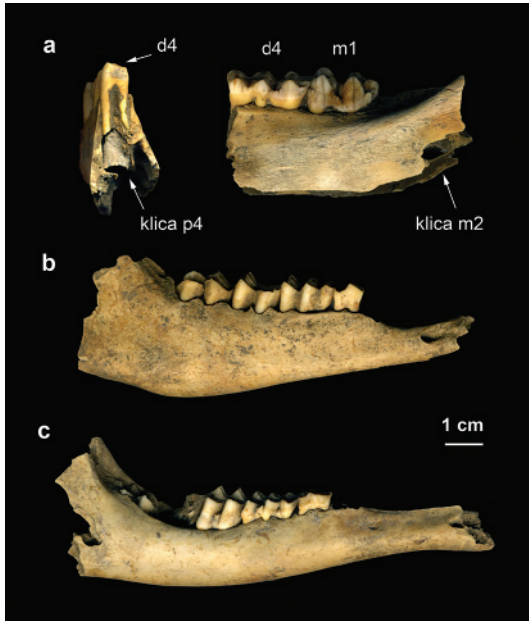
si koji onemogućava preciznu i univerzalnu definiciju određene zajednice kao „mobilne“, „semi-sedentarne“ ili „sedentarne“. Svakako, obrada zemlje zahteva kontinuirani angažman, a izgradnja kuća investiciju koja se treba „opravdati“ njihovim korišćenjem. Međutim, ni kuće, ni njive, ni stada ne moraju zadržavati ljudske zajednice na jednom mestu. Građevine ili grobovi mogli su služiti kao markeri u pejzažu u okviru koga se određena populacija (ili njen deo) kretala zajedno sa svojim stadima, kratkoročno obrađujući i potom napuštajući njive, i loveći divljač (Whittle 1996; 2001).

U slučaju Golokuta, izneta su mišljenja da mali broj pronađenih artefakata od kosti i kamena, kao i veći udeo divljih životinja u faunističkom uzorku govori u prilog sezonskoj upotrebi ovog naselja (Vitezović 2010, 382–383). Istovremeno, različite epizode obnavljanja podova i proširenja zemunica svedoče o njihovoj dugotrajnoj upotrebi (Petrović 1985; 1987; 2009; Петровић 1999–2000); ali bi se na osnovu slojeva rastresite zemlje između podova moglo pretpostaviti da se radi o sukcesivnim, pre nego kontinuiranim praksama.

Životinjske kosti otuda predstavljaju vredan izvor podataka i pružaju mogućnost da se pitanje sezonalnosti razmotri i na mikro i na makro nivou. Budući da se dostupnost izvora hrane (bilo da se radi o divljim i domaćim životinjama, ili o divljim i gajenim biljkama) poklapa sa određenim ciklusima, tako i aktivnosti lova i klanja stoke mogu imati sezonski karakter. U tom pogledu, dobre indikatore sezonalnosti predstavljaju vilice i zubi životinja koje donose mlade na svet u okviru fiksnih doba godine, budući da se nicanje mlečnih zuba, njihova smena stalnim, kao i njihovo trošenje odvija u relativno ustaljenim vremenskim intervalima. Na taj način, moguće je utvrditi uzrast jedinke u trenutku smrti, a time i sezone ljudskih aktivnosti koje su uključivale lov divljači i klanje domaćih životinja.

Nekoliko primeraka vilica sa Golokuta (sl. 4) omogućilo je relativno preciznu procenu sezone u kojoj je životinja usmrćena; dva primerka su poticala od divljih životinja (divlje svinje i srne) i dva od domaćih (ovce i koze). Mandibula divlje svinje (sl. 4a) imala je mešovitu denticiju tj. poslednji mlečni molar (d4) i prvi stalni molar (m1), na osnovu čega se može pretpostaviti da je starost jedinke u trenutku smrti bila između 9 i 12 meseci (prema Silver 1969; Matschke 1967). Poslednji mlečni molar ima istrošenu žvatnu površinu i potpuno razvijen i zatvoren koren, a ispod njega, u vilici se nalazi mineralizovana kruna stalnog premolara (p4), što dodatno upućuje na starost od 9–12 meseci. Ukoliko se za vreme rađanja mladunaca divlje svinje pretpostavi april (prema Dimitrijević et al. 2016, Magnell and Carter 2007), ulov se odigrao između decembra i februara. Ova mandibula pronađena je u jami 3 u sondi 6/73, za koju se pretpostavilo da je prvobitno služila kao pozajmište gline, a kasnije kao prostor za odlaganje otpada. U njoj su se, pored životinjskih kostiju i velike količine puževa, nalazili i fragmenti grube i fine keramike i dva koštana šila (Петровић 1984–1985, 11; Petrović 2009, 8–9).

Ostali primerci (mandibula koze, ovce i srne) poticali su iz jame 1 u sondi 1/73, u kojoj su osim životinjskih kostiju, puževa i školjki pronađene i keramičke posude grube i fine fature (sl. 2a), žrtvenik na četiri noge, nekoliko alatki od glačanog i okresanog kamena i kosti, kao i fragmenti kućnog lepa, poda i ognjišta (Петровић 1984–1985, 9–10; Petrović 2009, 7–8). Mandibula koze (sl.

Sl. 4/fig. 4. Indikatori sezonalnosti: a) leva mandibula divlje svinje (*Sus scrofa*) sa poslednjim mlečnim molarom (d4), prvim stalnim molarom (m1), i klicom za stalni premolar (p4) (uzrast 9-12 meseci, sezona decembar-februar), jama 3 u sondi 6/73; b) desna mandibula koze (*Capra hircus*) sa mlečnim i stalnim zubima (drugi molar u procesu nicanja) (uzrast 9-12 meseci, sezona novembar-februar), jama 1 u sondi 1/73; c) desna mandibula srne (*Capreolus capreolus*) sa mlečnim i stalnim zubima (poslednji molar u stadijumu nicanja) (uzrast 10 meseci, sezona mart), jama 1 u sondi 1/73.

4b) sa mlečnim i stalnim zubima (drugi molar m2 u procesu nicanja) upućuje na starost između 9 i 12 meseci (prema Habermehl 1975; Silver 1969), tj. na starost od oko godinu dana (prema Vigne and Helmer 2007, Table 1). S obzirom da se ovikaprini rađaju na samom isteku zime, u martu, starost ove jedinke u trenutku smrti procenjuje se na sezonu između novembra i februara. Na isti uzrast, tj. na isti vremenski interval upućuje i mandibula ovce sa mlečnim molarima, alveolom za m1, i m2 u procesu izbivanja. Mandibula srne (sl. 4c) pružila je mogućnost za nešto precizniju odredbu sezone ulova. Na osnovu prisustva mlečnih i stalnih zuba (od kojih je poslednji molar u stadijumu nicanja), zaključeno je da je pripadala jedinki staroj 10 meseci (prema Tomé and Vigne 2003, table 1) te shodno tome ulovljenoj u martu, s obzirom da srne rađaju mlade u maju (Habermehl, 1985).

Indikativno je da odredbe sezonalnosti sva četiri primerka upućuju na događaje koji su se odvijali u periodu od kasne jeseni do kasne zime. To bi moglo značiti da je tokom ovog perioda naselje na Golokutu bilo u upotrebi – u kontinuitetu ili u vidu više repetitivnih poseta. Naravno, s obzirom na mali broj primeraka na kojima je sezonalnost određena, ne treba isključiti mogućnost da se život u naselju odvijao i tokom drugih sezona. Pored toga, od interesa je da primerci na kojima

je određena starost i sezona smrti potiču i od divljih i od domaćih životinja, odnosno da su se u periodu od kasne jeseni do kasne zime odvijali i lov na divljač i klanje domaćih životinja, moguće uključujući angažman i specifične veštine različitih članova zajednice. Kombinujući arheozoološke podatke sa pomenutim podacima o sukcesivnom obnavljanju podova zemunica i relativno malim brojem alatki, naseobinske prakse ove zajednice mogle bi se razumeti kao „mobilnost ukorenjena u određenom mestu“ (prema Whittle 1996, 34–35; 2001). Drugim rečima, članovi zajednice mogli su biti izrazito mobilni, i istovremeno usmereni na naselje na Golokutu kao na bazu odakle su polazili i u koju su se vraćali.

SIMBOLIČKI ZNAČAJ ŽIVOTINJA

Kretanje i zadržavanje ljudi u okviru pejzaža velikim delom proističe iz toga kako oni doživljavaju sebe i svoju povezanost sa okruženjem. Drugim rečima, naseljavanje i obrasci eksploatacije divljih životinja na Golokutu su po svojoj prilici bili uslovljeni pogodnim uslovima životne sredine, ali je doživljaj pejzaža i živog sveta u njemu svakako bio kulturno oblikovan. U tom smislu, usmerenost na lov u ovom kontekstu morala je imati ne samo ekološku i ekonomsku, već i simboličku podlogu. Iako se ne može podrazumevati da je dihotomija „divlje:domaće“ (prema Hodder 1990) imala isti oblik i u neolitskim „taksonomijama“, mogle bi se pretpostaviti određene distinkcije između životinja koje su sa ljudima delile životni prostor i onih koje su nastanjivale šire okruženje – kako po oblicima interakcija, tako i po kontekstu u kome su se dešavale (v. i Marciniak 2005; Orton 2008). Ovakve distinkcije mogle su se materijalizovati u posthumnom tretmanu ljudi i određenih životinja, kao i putem drugih simboličkih praksi.

Određeni uvid u načine na koje su veze između ljudi i životinja materijalizovane pružaju obrasci strukturalnog deponovanja. Kako je već pomenuto, najveći broj životinjskih kostiju i ljuštura školjki i puževa poticao je iz zatvorenih celina – jama i zemunica (Блажић 1984–1985; terenska dokumentacija, Muzej Vojvodine). Preliminarna kontekstualna analiza (Živaljević et al, u pripremi) ukazuje da su se ovi objekti donekle razlikovali po taksonomskom sastavu ostataka. Međutim, grob 2/1984 predstavlja jedini kontekst na Golokutu u kome su životinjski ostaci (fragmentovana lobanja i lopatica divljeg govečeta) bili pohranjeni zajedno sa ljudskim telom.

Usled prekida i diskontinuiteta u iskopavanjima, ova kontekstualna veza između ljudskih i životinjskih ostataka nije odmah uočena. Lobanja govečeta registrovana je 1978., prilikom iskopavanja zemunice-jame 9 u sondi 25–25a. Istraživanja su potom morala biti prekinuta zbog nedostataka sredstava, da bi

Sl. 5/fig. 5. Fragmentovana lobanja divljeg govečeta (*Bos primigenius*) pronađena u grobu 2/1984 (žena, 40-50 godina starosti). Na lobanji su vidljive splepljene kosti šake i distalni deo femura, ukazujući da je originalno bila položena licem nadole, preko šaka i kolena pokojnice.

bila nastavljena tek 1983. Tada je konstatovano da je lobanja bila položena „čeonim delom nadole“, a njenim podizanjem uočeno je da su za nju bile zalepljene ljudske kosti – kosti šake i fragment femura (sl. 5) (terenski dnevnik 1983, dokumentacija Muzeja Vojvodine). Tokom narednih kampanja, u potpunosti je istražen grob kome su ove kosti pripadale, obeležen kao 2/1984. U pitanju je bio grob žene sahranjene u zgrčenom položaju, koji je bio ukopan u nišu u okviru prethodno napuštene zemunice (Petrović 1985; 1987; 2009; Петровић 1999–2000). Položaj lobanje govečeta u odnosu na ljudsko telo rekonstruisan je na osnovu splepljenih ljudskih kostiju (v. Petrović 1987, 19; Borić 1999, fig. 27; 2015, fig. 2a) – može se pretpostaviti da je ona bila položena licem nadole, preko šaka i kolena pokojnice. Pored toga, na oko 40 cm južno od njenih kolena nalazila se i lopatica divljeg govečeta.

Značajno je napomenuti da su ostaci divljeg govečeta bili relativno malobrojni u faunističkom uzorku sa Golokuta, kako u odnosu na ostalu lovljenu divljač, tako i u odnosu na domaće životinje (sl. 3). Međutim, divlje goveče je verovatno imalo posebnu ulogu u simboličkoj sferi, moguće zbog svoje impresivne veličine, snage i potencijalne opasnosti po ljude, ali i zbog svoje sličnosti sa životinjom koja je bila važan deo ljudskog sveta – domaćim govečetom. Ova okolnost otvara mogućnosti za razmišljanje o sistemima klasifikacije u okviru „neolitskih mentalnih pejzaža“ (Marciniak 2005) – divlje i domaće goveče su mogli biti shvaćeni kao potpuno različite životinje, ili pak kao dve manifestacije istog entiteta, razdvojenog kontekstom interakcije sa ljudima. Figurine bovida, koje su nalažene na velikom broju ranoneolitskih lokaliteta (Станковић 1990; Stanković 1992; Vitezović 2015), mogle su predstavljati jednu i/ili drugu vrstu, ili pak njihova zajednička svojstva.

Simbolizam vezan za divlje goveče i strukturalno deponovanje delova tela (lobanja i/ili rogova) ove životinje u okviru građevina (Mellaart 1975; Hodder 1990; Russell et al. 2009; Twiss and Russell 2009 i tamo citirani radovi) i u funerarnim kontekstima (Lechevallier et al. 1994; Özdoğan 1999; Alpaslan-Roodenberg 2001; Czerniak and Marciniak 2005; Twiss and Russell 2009) predstavljaju pojave koje se mogu pratiti još od početaka neolita na Bliskom istoku. Na (hronološki kasnijim) ranoneolitskim nalazištima Vojvodine i centralnog Balkana ova praksa nije bila raširena u tolikoj meri, ali ipak ima svojih analogija i izvan Golokuta i groba 2/1984. Interesantna je paralela sa Lepenskim Virom, gde su u dva slučaja ostaci divljeg govečeta bili pohranjeni zajedno sa ljudskim telima. Grob ukopan u građevinu 21 sadržao je skelet muškarca u ispruženom položaju (grob 7/I-a), na čijem levom ramenu se nalazila lobanja druge (verovatno muške) individue (7/II-b), na desnom lobanja divljeg govečeta, a sa desne strane tela lobanja jelena (Срејовић 1969, сл. 69; Borić 2016, sl. 4.3.A-G). Sudeći po otvoru na čeonom delu, moglo bi se pretpostaviti da je lobanja govečeta pre polaganja u grob bila obešena na nekom od stubova građevine 21 (Borić 2016, 239–240). Čini se da je i grob 89a, lociran u zaleđu lepenskoviškog naselja, sledio sličan princip: u ovom slučaju je fragmentovana lobanja divljeg govečeta bila položena uz lobanju pokojnika u ispruženom položaju (najverovatnije žene), uokvirujući je svojim masivnim rogovima (Borić 2010, fig. 3; 2016, sl. 4.43.A-E). Grobovi 7/I-a i 89a datovani su u raspon između 6216–5884. kalibriраних g. pre n. e. (AA-63177) (Borić and Price 2013) i 6060–5780. kalibriраних g. pre n. e. (OxA-25089) (Bonsall et al. 2015), što ih čini nešto starijim u odnosu na grob 2/1984 sa Golokuta. Nešto bliže Golokutu, kako prostorno tako i hronološki (prema Whittle et al. 2002) jeste nalazište Donja Branjevina, gde su u jednom kontekstu (jama 1 u sondi VIII/89) otkriveni rogovi govečeta, koji su pripisani domaćoj vrsti (Karmanski 2005, 27). Ovi rogovi nisu pronađeni u asocijaciji sa ljudskim telom već sa njegovim prikazom, tj. sa keramičkom figurinom poznatom pod popularnim nazivom „crvenokosa boginja“.

D. Borić (2010) je kontekste sa strukturalno deponovanim lobanjama jelena i divljeg govečeta na Lepenskom Viru interpretirao kao lokuse gde su se susretali „mezolitski“ i „neolitski“ načini mišljenja, u okviru kojih su ove životinje imale ključne, simetrične uloge. Ovako shvaćeno, divlje goveče predstavljalo je deo novog, „neolitskog kulturnog i simboličkog repertoara“ (Borić 2010, 58; 2016, 238–241, 446–451), ulazeći u sferu prethodno „nastanjenju“ drugim životinjama. Međutim, relikti starijih, „mezolitskih“ koncepata (prema Borić 1999) mogli su se ogledati upravo u načinima na koje su se divlje životinje stapale sa ljudima u pogrebnoj praksi, ili pak u kontekstima gde je lov na njih imao poseban značaj. Ovime se svakako ne želi nekritički zaključiti da su ranoneolitska naselja u kojima je lov imao važnu ulogu (poput Golokuta) bila nastanjena potomcima mezolitskih lovaca-sakupljača, već ukazati da su strategije opstanka u različitim kontekstima mogle biti uslovljene kako uslovima životne sredine i prirodnim ciklusima, lokalnim specijalizacijama i veštinama, tako i značenjima pridavanim divljim i domaćim životinjama.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Posmatrani zajedno, podaci dobijeni analizama životinjskih ostataka, koštanih artefakata i stabilnih izotopa na ljudskim kostima ukazuju na kompleksnu prirodu ljudsko-životinjskih odnosa na Golokutu, kao i na raznovrsne načine na koje su tela životinja mogla biti korišćena i konzumirana. Uopšte, značaj lova u ranoneolitskim zajednicama bio je daleko od ujednačenog, a sudeći po analizama stabilnih izotopa, to bi se moglo odnositi i na upotrebu mesa u ishrani na individualnom nivou.

U slučaju Golokuta, pogodnosti koje je pružalo prirodno okruženje imale su važnu ulogu u strategijama opstanka i naseobinskim praksama – naselje se nalazilo na brežuljkastim obroncima Fruške gore, okruženo šumom koja je bila prirodno stanište mnogih vrsta divljači, i u blizini nekoliko izvora pitke vode. Lov se po svemu sudeći odvijao u okolnim šumama, ali je do interakcije sa divljim životinjama moglo dolaziti i u blizini naselja. Moglo bi se pretpostaviti da je eventualno lov na divlje goveče (koje je predstavljalo prvenstveno simbolički, a tek potom ekonomski resurs) zahtevalo ekspedicije izvan neposredne okoline.

Sprovedenom studijom sezonalnosti identifikovane su sezone pojedinačnih epizoda ulova divljači i klanja domaćih životinja, koje su obuhvatale raspon od kasne jeseni do kasne zime. Iako ovi podaci ne isključuju boravak ljudi i tokom drugih godišnjih doba, na sezonski karakter naselja upućuju i relativno male količine artefakata, a moguće i potencijalni hijatusi u korišćenju zemunica. U nekim slučajevima, zemunice su konačno završavale svoj životni vek sahranama određenih osoba koje su preminule tokom upotrebe naselja. Istovremeno, studija sezonalnosti ukazuje na različite aktivnosti koje su se odvijale u naselju tokom iste sezone, u koje su možda bili uključeni različiti članovi zajednice.

Pogodno, šumsko okruženje i posedovanje određenih znanja i veština neophodnih u lovu su po svemu sudeći izdvajale Golokut u odnosu na druga ranoneolitska naselja, što se na prvom mestu manifestuje u sastavu faune, odnosno velikom učešću lovnih životinja. Međutim, pored ekoloških uslova i funkcionalnih rešenja, moraju se uzeti u obzir i drugi faktori koji su mogli dovesti do izrazite upućenosti na lov – relikti starijih tradicija i verovanja, kao i društvene i simboličke veze sa određenim životinjama i pejzažima. Ljudsko-životinjski odnosi su od velike važnosti u konstrukciji identiteta, i obrnuto – načini na koji ljudi doživljavaju sebe u odnosu na prirodne pojave i živi svet velikim delom oblikuje njihove interakcije sa životinjama (Kent 1989; Orton, *in press*). Varirajući značaj lova i stočarstva na ranoneolitskim nalazištima Vojvodine i centralnog Balkana je otuda po svemu sudeći bio ukorenjen u čitavom spletu ekoloških, ekonomskih i društvenih faktora. Drugim rečima, umesto etabliranog i uniformnog seta praksi koje su se širile počevši od neolita, pre moglo bi se govoriti o mnoštvu „neolitskih“ načina života (Whittle 1996; Whittle and Cummings 2007) čiji su određeni elementi bili rasprostranjeni, a drugi pak u potpunosti lokalni i specifični.

ZAHVALNICA

Rad je realizovan u okviru projekta “*BIRTH: Births, mothers and babies: prehistoric fertility in the Balkans between 10,000–5000 BC*” (Grant Agreement No. 640557), koji je finansiran od strane Evropskog istraživačkog saveta (ERC: European Research Council) u okviru programa za istraživanje i inovacije Horizont 2020 (Horizon 2020).

BIBLIOGRAFIJA

- Alpaslan-Roodenberg, Songül. 2001. Newly found human remains from Menteşe in the Yenisehir plain: the season of 2000. *Anatolica* XXVII: 1–14.
- Блажић, Светлана. 1984–1985. Прилог познавању остатака фауне са археолошког локалитета „Голокут“. *Раг војвођанских музеја* 29: 33–36.
- Блажић, Светлана. 1995. „Остаци животињских врста са локалитета на траци ауто-пута кроз Срем“, У *Археолошка истраживања гуж аушоууша кроз Срем*, ур. Зоран Вапа, 331–346. Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе.
- Blažić, Svetlana. 2005. „The faunal assemblage“, In *Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, ed. Paolo Biagi, 74–76. Trieste: Quaderno.
- Bökönyi, Sándor. 1969. „Кичмењаци (претходни извештај)“, У *Лейенски Вир: нова праисторијска култура у Подунављу*, ур. Драгослав Срејовић, 224–228. Београд: Српска књижевна задруга.
- Bökönyi, Sándor. 1974. *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bökönyi, Sándor. 1984. Die frühneolithische Wirbeltierfauna von Nosa. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae Budapest* 36(1–4): 29–41.
- Bonsall, Clive, Rastko Vasić, Adina Boroneanț, Mirjana Roksandić, Andrei Soficaru, Kathleen McSweeney, Anna Evatt, Ülle Aguraiuja, Catriona Pickard, Vesna Dimitrijević, Thomas Higham, Derek Hamilton, and Gordon Cook, G. 2015. New AMS ¹⁴C dates for human remains from stone age sites in the Iron Gates reach of the Danube, Southeast Europe. *Radiocarbon* 57(1): 33–46. DOI:10.2458/azu_rc.57.18188
- Borić, Dušan. 1996. Social dimensions of mortuary practices in the Neolithic: a case study. *Starinar* 47: 67–83.
- Borić, Dušan. 1999. Places that created time in the Danube Gorges and beyond, c. 9000–5500 BC. *Documenta Praehistorica* XXVI: 41–70.

- Borić, Dušan. 2010. „Becoming, phenomenal change, event: past and archaeological re-presentations“, In *Eventful Archaeologies: New Approaches to Social Transformation in the Archaeological Record*, ed. Douglas J. Bolander, 48–67. Albany: State University of New York Press.
- Borić, Dušan. 2015. „Mortuary Practices, Bodies, and Persons in the Neolithic and Early–Middle Copper Age of South-East Europe“, In *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*, eds. Chris Fowler, Jan Harding, and Daniela Hofmann, 927–258. Oxford: Oxford University Press.
- Borić, Dušan. 2016. *Posmrtni obredi na Lepenskom Viru. Obrasci pogrebne prakse. Deathways at Lepenski Vir. Patterns in Mortuary Practice*. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Borić, Dušan, and Vesna Dimitrijević. 2005. Continuity of foraging strategies in the Mesolithic-Neolithic transformations: dating faunal patterns at Lepenski Vir (Serbia). *Atti della Società per la preistoria e protoistoria della regione Friuli-Venezia Giulia XV 2004–2005*(2006): 33–107.
- Borić, Dušan, and Douglas T. Price. 2013. Strontium isotopes document greater human mobility at the start of the Balkan Neolithic. *PNAS* 110(9): 3298–3303. DOI:10.1073/pnas.1211474110
- Брукнер, Богдан. 1960. Резултати заштитног ископавања локалитета „Баштине“ код села Обрежа. *Раг војвођанских музеја* 9: 81–111.
- Clason, Anneke T. 1980. Padina and Starčevo: game, fish and cattle. *Palaeohistoria* 22: 141–173.
- Czerniak, Lech, and Arkadiusz Marciniak. 2005. „TP Area“, In *Çatalhöyük 2005 Archive Report. Çatalhöyük Research Project*, 77–88. [http://www.catalhoyuk.com/downloads/Archive_Report_2005.pdf]
- Dimitrijević, Stojan. 1966. Rezultati arheoloških iskopavanja na području Vinkovačkog muzeja od 1957. do 1965. god. (Prehistorija i srednji vijek). *Acta Musei Cibalensis* 1/1966: 35–99.
- Dimitrijević, Stojan. 1969. „Starčevačka kultura u Slavonsko-srijemskom prostoru i problem prijelaza ranog u srednji neolit u srpskom i hrvatskom podunavlju“, U *Simpozij neolit i eneolit u Slavoniji*, ur. Dionizije Svagelj, i Antun Dorn, 9–97. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Dimitrijević, Stojan. 1974. Problem stupnjeva starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rješavanju ovih problema. Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju. *Materijali* X: 59–122.
- Dimitrijević, Stojan. 1979. „Sjeverna zona“, U *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, ur. Alojz Benac, 229–360. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja.
- Dimitrijević Vesna, Ivana Živaljević, and Sofija Stefanović. 2016. Becoming sedentary? The seasonality of food resource exploitation in the Mesolithic-Neolithic Danube Gorges. *Documenta Praehistorica* XLIII: 103–122. DOI:10.4312/dp.43.4

- Garašanin, Milutin. 1979. „Centralnobalkanska zona“, U *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, ur. Alojz Benac, 79–212. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja.
- Greenfield, Haskel J. 1993. „Zooarchaeology, taphonomy, and the origins of food production in the Central Balkans“, In *Culture and environment: a fragile co-existence*, eds. Ross W. Jamieson, Sylvia Abonyi, and Neil. A. Mirau, 111–17. Calgary: The University of Calgary, Archaeological Association.
- Greenfield, Haskel J. 1994. Faunal remains from the Early Neolithic Starčevo settlement at Bukovačka Česma. *Starinar* XLIII-XLIV: 103–113.
- Greenfield, Haskel J. 2008. „Early Neolithic faunal assemblages from the central Balkans“, In *The Iron Gates in Prehistory: new perspectives*, eds. Clive Bonsall, Vasile Boroneanț, and Ivana Radovanović, 103–114. BAR International Series 1893. Oxford: Archaeopress.
- Habermehl, Karl-Heinz. 1975. *Die Altersbestimmung bei Haus-und Labortieren*. Berlin: Verlag Paul Parey.
- Habermehl, Karl-Heinz. 1985. *Altersbestimmung bei Wild-und Pelztieren*. Hamburg und Berlin: Verlag Paul Parey.
- Hodder, Ian. 1990. *The Domestication of Europe*. Oxford: Basil Blackwell.
- Jovanović, Jelena. 2017. *The Diet And Health Status Of The Early Neolithic Communities Of The Central Balkans (6200–5200 BC)*. Doctoral dissertation, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Kaczanowska, Małgorzata, and Janusz K. Kozłowski. 1984–1985. Chipped stone industry from Golokut. *Rad vojevođanskih muzeja* 29: 27–31.
- Karmanski, Sergej. 2005. *Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, ed. Paolo Biagi. Trieste: Quaderno.
- Kent, Susan. 1989. „Cross-cultural perceptions of farmers as hunters and the value of meat“, In *Farmers as Hunters: the Implication of Sedentism*, ed. Susan Kent, 1–17. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazić, Mila. 1988. „Fauna of mammals from the Neolithic settlements in Serbia“, In *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948–1988*, ed. Dragoslav Srejić, 24–38. Belgrade: Centre for Archaeological Research, Faculty of Philosophy.
- Lechevallier, Monique, Avraham Ronen, and Patricia C. Anderson, eds. 1994. *Le gisement de Hatoula en Judée occidentale, Israël: rapport des fouilles 1980–1988*. Paris: Association Paléorient, No. 8.
- Leković, Vladimir. 1985. The Starčevo mortuary practices – New perspectives. *Godišnjak centra za Balkanološka ispitivanja* 27: 157–172.
- Leković, Vladimir. 1988. „Šašinci“, In *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948–1988*, ed. Dragoslav Srejić, 94–95. Belgrade: Centre for Archaeological Research, Faculty of Philosophy.

- Лековић, Владимир. 1995. „Неолитска насеља“, У *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, ур. Зоран Вапа, 25–44. Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе.
- Magnell, Ola, and Richard Carter. 2007. The chronology of tooth development in wild boar – a guide to age determination of linear enamel hypoplasia in prehistoric and medieval pigs. *Veterinarija ir zootechnika* 40(62): 43–48.
- Marciniak, Arcadiusz. 2005. *Placing Animals in the Neolithic: Social Zooarchaeology of Prehistoric Farming Communities*. London: UCL Press.
- Matschke, George H. 1967. Aging European wild hogs by dentition. *The Journal of Wildlife Management* (1967): 109–113.
- Mellaart, James. 1975. *The Neolithic of the Near East*. London: Thames and Hudson.
- Milojčić, Vladimir. 1949. *Chronologie Der Jungeren Steinzeit Mittel-Und Sudosteuropas*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Minichreiter, Kornelija. 1992. *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Arheološki zavod.
- Orton, David. 2008. *Beyond hunting and herding: humans, animals, and the political economy of the Vinča period*. Doctoral dissertation, University of Cambridge.
- Orton, David. *in press*. „False dichotomies: Balkan Neolithic hunting in archaeological context“, In *A walk on the wild side: Zooarchaeology of hunting in farming societies*, eds. Jacqui Mulville and Adrienne Powell. Oxford: Oxbow.
- Özdoğan, Mehmet. 1999. „Çayönü“, In *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization*, eds. Mehmet Özdoğan, and Nezih Başgelen, 35–64. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Palavestra, Aleksandar. 2011. *Kulturni konteksti arheologije*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Petrović, Jelka. 1976. Golokut, Vizić, Fruška gora – praistorijsko naselje. *Arheološki pregled* 18: 11–12.
- Петровић, Јелка. 1984–1985. Насеље старчевачке културе на Голокуту код Визића: ископавања 1973. и 1976. године. *Раг војвођанских музеја* 29: 9–25.
- Petrović, Jelka. 1985. Vizić/Golokut. Neolitsko naselje. *Arheološki pregled* 26: 49–50.
- Petrović, Jelka. 1987. Zemunica u naselju starčevačke kulture na Golokutu. *Rad vojvođanskih muzeja* 30: 13–28.
- Petrović, Jelka. 1988. „Golokut-Vizić“, In *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948–1988*, ed. Dragoslav Srejović, 56. Belgrade: Centre for Archaeological Research, Faculty of Philosophy.
- Петровић, Јелка. 1999–2000. Грађевински објекти у насељу старчевачке културе на Голокуту. *Раг музеја Војводине* 41–42: 7–10.

- Petrović, Jelka. 2009. Slikana keramika u naselju starčevačke kulture na Golokutu. *Rad muzeja Vojvodine* 51: 7–22.
- Радишић, Радован. 1966–1988. Ископавање на локалитету Крстићева хумка код Мужње. *Раd војвођанских музеја* 15–17: 109–120.
- Radmanović, Darko, Desanka Kostić, Jelena Lujčić, and Svetlana Blažić. 2014. Vertebrate fauna at the Neolithic and Eneolithic sites in Vojvodina (Serbia). *Zbornik Matice srpske za prirodne nauke* 126: 75–86. DOI:10.2298/ZMSPN1426075R
- Radmanović, Darko, Desanka Kostić, Jelena Lujčić, and Svetlana Blažić. 2015. The ratio of domestic and wild animals at Neolithic sites in Vojvodina (Serbia). *Zbornik Matice srpske za prirodne nauke* 129: 85–92. DOI:10.2298/ZMSPN1529085R
- Russell, Nerissa, Louise Martin, and Katheryn C. Twiss. 2009. Building memories: commemorative deposits at Çatalhöyük. *Anthropozoologica* 44(1): 103–125.
- Silver, Ian, A. 1969. „The ageing of domestic animals“, In *Science in Archaeology. A Comprehensive Survey of Progress and Research*, eds. Don Brothwell, and Eric Higgs, 283–302. London: Thames and Hudson.
- Срејовић, Драгослав. 1969. *Лејенски Вир. Нова праисторијска култура у Подунављу*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Srejović, Dragoslav. 1971. „Die Lepenski Vir-Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit an der mittleren Donau“, In *Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Teil 2: Östliches Mitteleuropa*, ed. Hermann Schwabedissen, 1–19. Köln/Wien: Böhlau.
- Stanković, Svetozar. 1986. Embouchure du ruisseau Kamenički Potok – site du groupe de Starčevo. *Compte-rendu des fouilles de 1981. Đerdapske sveske* III: 467–471.
- Станковић, Светозар. 1990. Представа бика у старијем неолиту. *Старинар* XL-XLI: 35–42.
- Stanković, Svetozar. 1992. *Sakralna mesta i predmeti u starijeneolitskim kulturama centralnobalkanskog područja*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Šarić, Josip. 2000. *Kremena industrija najstarijih zemljoradničkih kultura na tlu Srbije*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Šarić, Josip. 2014. *Artefakti od okresanog kamena u starijem i srednjem neolitu na tlu Srbije*. Beograd: Arheološki institut.
- Тасић, Никола, и Емилија Томић. 1969. *Црнокалачка бара: Насеље старчевачке и винчанске културе*. Крушевац: Народни музеј.
- Tomé, Carine, and Jean-Denis Vigne. 2003. Roe deer (*Capreolus capreolus*) age at death estimates: new methods and modern reference data for tooth eruption and wear, and for epiphyseal fusion. *Archaeofauna* 12: 157–173.
- Twiss, Katheryn C., and Nerissa Russell. 2009. Taking the bull by the horns: ideology, masculinity, and cattle horns at Çatalhöyük (Turkey). *Paléorient* 35(2): 19–32.

- Vigne, Jean-Denis, and Daniel Helmer. 2007. Was milk a “secondary product” in the Old World Neolithisation process? Its role in the domestication of cattle, sheep and goats. *Anthropozoologica* 42(2): 9–40.
- Vitezović, Selena. 2010. *Koštana industrija u starijem i srednjem neolitu centralnog Balkana*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Vitezović, Selena. 2011. Early and Middle Neolithic bone industry in northern Serbia. *Acta Archaeologica Carphatica* XLVI: 1–42.
- Vitezović, Selena. 2015. „Animal symbolism in Starčevo culture“, In *Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Religion and Magic*, eds. Nicolae Cătălin Rîșcuța, Iosif Vasile Ferencz, and Oana Tutilă Bărbat, 7–24. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Vitezović, Selena. 2016. Neolithisation of technology: Innovation and tradition in the Starčevo culture osseous industry. *Documenta Praehistorica* XLIII: 123–137. DOI:10.4312/dp.43.5
- Whittle, Alasdair. 1996. *Europe in the Neolithic: The Creation of New Worlds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whittle, Alasdair. 2001. „From mobility to sedentism: change by degrees“, In *From the Mesolithic to the Neolithic*, eds. Robert Kertész, and János Makkay, 447–446. Budapest: Archaeolingua.
- Whittle, Alasdair, László Bartosiewicz, Dušan Borić, Paul Pettitt, and Michael Richards. 2002. In the beginning: new radiocarbon dates for the Early Neolithic in northern Serbia and south-east Hungary. *Antaeus* 25: 63–117.
- Whittle, Alasdair, and Vicki Cummings, eds. 2007. *Going Over: the Mesolithic-Neolithic Transition in North-West Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Zoffmann, Zsuzsanna, K. 1987. Antropološka obrada starčevačkog skeleta sa lokaliteta Golokut. *Rad vojvođanskih muzeja* 30: 29–31.
- Zoffmann, Zsuzsanna, K. 1999–2000. Drugi antropološki nalaz starčevačke kulture sa lokaliteta Vizić-Golokut u Sremu. *Rad muzeja Vojvodine* 41–42: 11–13.
- Zoffmann, Zsuzsanna, K. 2004. Antropološki pregled populacije starčevačke kulture. Najnoviji osteološki nalazi sa lokaliteta Vizić-Golokut. *Rad muzeja Vojvodine* 46: 143–149.
- Živaljević, Ivana. 2017. *Ribolov na Đerdapu u ranom holocenu (10. – 6. milenijum pre n. e.)*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Živaljević, Ivana, Vesna Dimitrijević, Darko Radmanović, Lidija Balj, Jelena Jovanović, Jugoslav Pendić, i Sofija Stefanović. *u pripremi*. Contextualising the Early Neolithic site of Golokut (Serbia): the environment, intra-site activity zones and deposition patterns.

Ivana Živaljević, Vesna Dimitrijević, Darko Radmanović, Jelena Jovanović,
Lidija Balj, Jugoslav Pendić, Bojana Ivošević, Sofija Stefanović

Hunting, herding and the significance of animals at Golokut: New analyses of faunal remains

Summary

Historically, human engagement with animals was particularly subjected to social-evolutionary models and classified accordingly, resulting in the notions of hunting and stockbreeding as separate, alternative lifestyles. The replacement of the former by the latter has been pivotal in the construction of narratives on the processes of Neolithisation, along with plant cultivation, the emergence of pottery and polished stone tools, and new forms of inhabiting the landscape. Consequently, hunting activities in „otherwise Neolithic“ contexts have often been interpreted as sporadic, opportunistic, seasonal or even anomalous. In this paper, we argue that both hunting and stockbreeding played a significant role in the Early Neolithic („Starčevo“) communities in Vojvodina and the Central Balkans, and that site-specific prevalence of one or the other was most likely a consequence of a multitude of factors at play – environmental, economic, cultural. The case study we discuss is the site of Golokut-Vizić, located on the western slopes of Fruška Gora, the only mountain in the otherwise flat and open terrain of Vojvodina, Northern Serbia. Apart from its specific location, within the hilly and forest landscape, Golokut-Vizić differs from other Early Neolithic sites in the region on account of the prevalence of wild animals (namely red deer and roe deer; to a lesser extent wild boar and aurochs) in the faunal sample. Albeit fewer, the remains of domestic animals (mainly cattle, sheep and goat) were also identified. In addition to archaeozoological evidence, isotopic signatures of several individuals buried at Golokut-Vizić are also considered, indicative of diets based on terrestrial sources (plants and animal meat); as well as archaeological evidence (architectural features and artefacts) which could suggest a residential mobility pattern. The hypothesis on the seasonal character of the Golokut-Vizić settlement has been corroborated to some extent, by ageing skeletal elements (mandibles and teeth) of wild and domestic animals of known, fairly restricted birth seasons, and the estimation of the season of death. Individual events of capture or slaughter encompass a temporal span between late autumn and late winter; however, due to a fairly small number of seasonally indicative skeletal elements, human presence at other times cannot be excluded. Moreover, by looking at burial contexts with structurally deposited faunal remains at Golokut-Vizić and other, more or less contemporaneous sites in the wider region, and by exploring possible meanings

attributed to wild and domestic animals, it is suggested that hunting in this context cannot be explained solely in (self-explanatory) terms of micro-regional specialisations and additional, seasonal activities. Namely, the ways in which humans interact with their environment are beyond doubt culturally shaped and produced within particular socialised norms and traditions. Consequently, by exploring the ecological, economic, social and symbolic context of human-animal relations at Golokut-Vizić, we aim to problematise further the dichotomy between hunting and stockbreeding in the Early Neolithic in the region.